

nomics. – P. 456–489. – Available from : <http://encyclo.findlaw.com/0530book.pdf>.

13. Williamson Oliver E. Transaction Cost Economics: An Introduction / Oliver E. Williamson // Economics Discussion Papers. – 2007. – Is. 2007-3, Vol. 3. – P. 0–32.

14. Williamson Oliver E. Transaction Cost Economics : The Origins / Oliver E. Williamson // Journal of Retailing. – 2010. – Is. 3, Vol. 86. – P. 227–231.

Обосновано существование объективной необходимости использования принципов институциональной теории в качестве методологической основы исследования предприятий. Разработана концептуальная модель структуры предприятия в границах институциональной среды. Исследован механизм эволюции предприятия.

Ключевые слова: институциональная теория, эволюция, концептуальная модель, неопределенность, трансакционные затраты.

The existence of objective necessity to use the principles of institutional theory as a methodological basis for research of enterprises has been substantiated. The conceptual model of an enterprise structure has been developed. The mechanism of enterprise evolution has been studied.

Keywords: institutional theory, evolution, conceptual model, uncertainty, transaction costs.

Дата надходження до редакції: 7.10.2013 р.

Рецензент: д.е.н., професор Зіновчук В.В.

УДК 631.11:332.2.021.8

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЗЕМЛІ

О. П. Скорук, к.е.н., доцент

І. В. Зубар, аспірант

Вінницький національний аграрний університет

В статті розглянуто сучасні проблеми діяльності фермерських господарств України. Оцінено сучасний стан конкуренції та недоліки ринку оренди земель сільськогосподарського призначення. Визначено пріоритетні напрями розвитку фермерських господарств України в умовах становлення ринку землі сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земельна реформа, ринок землі, фермерське господарство, агрохолдинг, обслуговуючий кооператив, фермерська кооперація.

Постановка проблеми. З 18.12.1990 року, після прийняття постанови ВР "Про земельну реформу" в Україні та у зв'язку з переходом до ринкових відносин, розпочався перерозподіл земель сільськогосподарського призначення з передачею їх у приватну власність. Внаслідок запровадження приватної власності розпочалося створення нових форм господарювання ринкового типу [11]. Зокрема, це фермерські господарства, які в організаційному плані мають більші можливості й перспективи ефективного господарювання, за рахунок підвищення мотивації, ідеологічних цінностей власника як господаря на своїй землі.

Проте розвиток ринкових відносин в аграрному секторі економіки та неефективна реалізація аграрної реформи призвели до стрімкого розвитку великих агрохолдингів. Якщо у 2010 році частка великих українських агрохолдингів із земельним банком понад 10 тис. га становила 12% ринку (4 млн га), то сьогодні великі гравці володіють 20% земель (6,4 млн га) [8]. В таких умовах постає проблема функціонування фермерських господарств в умовах формування ринку землі, оскільки останнім часом значно посилилась кон-

куренція за рахунок створення великої кількості фермерських господарств та підприємств агрохолдингів, конкурентоспроможність і прибутковість яких значно перевищує фермерські господарства, тому для того, щоб зберегти свої земельні площі фермерам потрібно шукати шляхи підвищення конкурентоспроможності та ефективності господарювання. Такими шляхами може стати фермерська кооперація та пошук вільних ринкових ніш, які потребують більшої трудомісткості.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Питання підвищення ефективності фермерських господарств, наслідків для них запровадження ринку землі, та переваг кооперації досліджували такі науковці як П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, Б.Й. Пасхавер, С.В. Рибалко, В.С. Шибанін та інші.

Мета статті полягає у висвітленні сучасних проблем діяльності фермерських господарств та шляхів їх подолання в умовах становлення ринку землі сільськогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок розпаювання земель та реформування сільськогосподарських підприємств на початку 90-х від-

булося значне зменшення площ останніх. На господарства площею до 50 га припадає близько половини від загальної їх кількості [2]. Кількість зареєстрованих фермерських господарств (за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України) станом на 1 січня 2013 року, становила 40676 одиниць, у власності та користуванні яких знаходилося 4389,4 тис. га сільськогосподарських угідь, середній розмір господарства склав 107,9 га. Найбільше ФГ функціонує в Миколаївській та Дніпропетровській областях. У Вінницькій області було зареєстровано 1797 господарств, із загальним обсягом земельних ресурсів 218,9 тис.га. та середнім розміром господарства 121,8 га. Для порівняння, у 2011 році кількість ФГ становила 40732 одиниць а землекористування –4389,3 тис. га, в тому числі у Вінницькій області 1778 господарств із земельними площами 216,2 тис.га. Зі статистичних даних помітно, що з кожним роком, починаючи з 2005 року кількість фермерських господарств скорочується, а середній розмір господарства збільшується [6]. Це говорить про поступове укрупнення і поступове наближення розмірів до оптимального рівня, який за словами В.Я.Меселя-Веселяка, має складати 300-500 га.[4]

Разом з фермерськими господарствами, проте більш прогресуючими темпами, нарощують свої землеволодіння великі агрохолдинги. Нові агробізнесові утворення контролюють майже 20% загальної площі ріллі країни. Лідером є ТОВ „Українські аграрні інвестиції“, які обробляють 330 тис. га ріллі. ВАР ММК ім. Ілліча орендує 225 тис. га ріллі; по 200 тис. га займають NCH Capital і ДП Нафком-Агро; по 180 тис. га - ВАР „Миронівський хлібопродукт“, Агрохолдинг „Астарта-Київ“; більше 150 тис. га - ЗАТ „Райз-Максимко“ та Мрія Агрохолдинг. Протягом останніх трьох років цей процес активізувався і нині в Україні налічується понад 50 агрохолдингів. Переважна більшість їх працює в Полтавській, Черкаській та Київській областях і всі вони займаються зерновиробництвом [3]. Такі тенденції дають підставу стверджувати, що через надконцентрацію земельних ресурсів в одних руках існує загроза розвитку монополізму на ринку оренди землі. У свою чергу, консолідація власності, перетворення сільськогосподарських підприємств у залежні асоційовані структури веде до монополізації ринку сільськогосподарської продукції.

В. Макаренко стверджує, що посилення конкуренції на ринку оренди сільськогосподарської землі є позитивним чинником і призводить до підвищення рівня орендної плати за землю та цін на неї. Однак концентрація землі агрохолдингами, шляхом витіснення з ринку оренди землі певної кількості аграрних підприємств і фермерів створює нову соціально-економічну ситуацію на селі [3]. Її основними характеристиками є наступні:

- витіснення з агробізнесу традиційних форм ведення сільськогосподарського виробництва – аграрних підприємств і фермерських господарств, які органічно входять до сільської місцевості та її інфраструктури;

- зменшення потреби в трудових ресурсах внаслідок застосування новітніх технологій та потужної високопродуктивної техніки, як наслідок – зростання рівня безробіття серед сільського населення;

- переважне виробництво монокультур (зернові, цукровий буряк, соняшник, ріпак, соя), яке не супроводжується внесенням органічних добрив (оскільки тваринництво розвивається значно меншою мірою);

- здійснення високоінтенсивного виснажливого землеробства з порушенням вимог сівозмін та раціональної структури посівів, як наслідок – стрімко погіршується стан сільськогосподарських угідь.

- реєстрація головної компанії агрохолдингів у великих містах, як наслідок – до місцевих бюджетів не надходять податкові та інші платежі, що могли б бути використані для розвитку соціальної й комунальної інфраструктури сільських територій. Внаслідок того, що власники агрохолдингів живуть у містах, їх не так цікавить розвиток соціальної інфраструктури сільських територій як це цікавить успішні місцеві аграрні підприємства. Значною мірою така соціальна зацікавленість останніх пов'язана з тим, що засновники цих підприємств є жителями села, і вони та члени їх сімей користуються цією інфраструктурою.

Також існування агрохолдингів створює головну загрозу для економічної конкуренції в аграрній сфері. Масштаби діяльності агрохолдингу, що може практично повністю сконцентрувати земельні ресурси в межах окремих сільських територій і, навіть, адміністративних районів, дозволяють йому монополізувати доступ до землі як основного засобу виробництва та провідного економічного активу у сільській місцевості [9].

Виникнення і розвиток агрохолдингів є результатом здійсненої аграрної реформи і, зокрема, земельної реформи. Процес концентрації сільськогосподарської землі агрохолдингами може тривати і далі, через її оренду та банкрутство неефективних аграрних підприємств. Цей чинник потрібно враховувати при розбудові аграрної політики держави, програм підтримки розвитку сільських територій та формуванні ринку сільськогосподарських земель[3].

Протилежний результат дають особисті селянські та фермерські господарства, оскільки приватна власність на землю є однією з найбільш ефективних форм власності. В умовах, коли власник одночасно є товаровиробником, вона обумовлює максимізацію дбайливого ставлення господаря до землі, оскільки власність – головний елемент мотиваційного механізму трудової дія-

льності індивіда. Водночас можливість широкого спектра дій відносно землі (застава, продаж, передача в оренду тощо) дають можливість власнику пристосуватись до короткострокових і довготривалих змін у кон'юктурі ринку, підвищують його мобільність як власника [10].

Підтвердженням цьому є статистичні дані, які показують, що у господарствах населення на сьогодні виробляється значна частка сільгосппродукції. Так, у 2012 році в господарствах населення було вироблено: близько 80% молока, 47% м'яса, 98% картоплі, 37% яєць. Крім того, в господарствах населення утримується 77% корів, 56% свиней, 47% птиці. Це значні частки у загальному виробництві, які здебільшого не залучаються до економічного обороту [6].

Тому сучасна політика країн – економічних лідерів, орієнтована на розвиток сімейних ферм, як основної організаційної форми сільськогосподарського виробництва. Законодавство і практика державного регулювання ринку землі цих країн перешкоджають створенню великих агрохолдингів. Наприклад, для того, щоб отримати дозвіл на купівлю земельної ділянки, потрібно мати аграрну освіту, досвід роботи, а головне, куплена земля повинна бути за місцем проживання та роботи нового власника. За таких обмежень середні розміри сільськогосподарських підприємств у розвинених країнах відносно невеликі. Середній розмір сімейної ферми в країнах ЄС – близько 20 га, а в США – не більше 200.

Політика підтримки і збереження фермерських домогосподарств проводиться не тільки з економічних, але і з соціальних міркувань: необхідним вважається розвиток соціальної сфери сільських територій і недопущення надто малої щільності розселення. Одночасно в розвинених країнах проводиться політика укрупнення фермерських господарств з метою підвищення їх конкурентності. Так, у країнах Європейського Союзу за державні кошти здійснюється викуп дрібних ферм для подальшого продажу земель з метою ліквідації череззсмуження і укрупнення ефективних господарств. З 1980 р. по сьогоднішній день середній розмір ферми в країнах старого ЄС збільшився в півтора рази. Укрупненню ферм сприяє і розширення виробничих можливостей фермерської сім'ї завдяки технічному прогресу [1]. Підтвердження цьому можна знайти і у словах вітчизняного вченого В.Я. Меселя-Веселяка, який зазначає, що "... невеликі розміри сільськогосподарських підприємств не забезпечують раціонального використання системи технічних засобів і відповідного зниження собівартості продукції. Збільшення ж їхніх розмірів дає змогу раціональніше використовувати техніку та інші основні виробничі фонди, транспорт, трудові ресурси, а відповідно й ефективніше вести виробництво в цілому" [4].

Наприклад, в США за останніх 100 років чис-

ло фермерських господарств зменшилося з 6 до 2 млн, а середній розмір ферми збільшився з 56 до 175 га. Процесу укрупнення господарських одиниць сприяють також об'єднання фермерів на кооперативних або корпоративних засадах. В таких об'єднаннях фермери зберігають свою земельну і виробничу власність, але фермерські кооперативи і корпорації зменшують число конкуруючих суб'єктів ринку [1].

Доцільність застосування фермерської кооперації доводить і професор В.С.Шебанін, за його словами, доцільність розвитку такої форми господарювання доводить практика розвинених країн світу, наприклад, у Німеччині кооперативи переробляють і реалізують близько 80% молока, 30% м'яса, 55% зерна та 42% овочів. У цілому, всі Європейські країни через кооперативні формування в аграрному секторі реалізують понад 60% усієї виробленої фермерами продукції. Вчений наводить основні переваги створення фермерської кооперації, зокрема: одержання переваг, щодо закупівлі сировини, матеріалів, можливість отримувати послуги за собівартістю, переваги щодо реалізації готової продукції, поява можливостей спільного інвестиційного кредитування розвитку виробництва та одержання фінансової допомоги й пільгових кредитів [2]. В умовах запровадження купівлі-продажу землі питання фінансування для дрібного аграрного бізнесу буде особливо актуальним. Важко не погодитись зі словами С. Рибалко, віцепрезидента Асоціації фермерів України, який наголошує, що при запровадженні ринку землі, виробники будуть вимушені всі кошти вкладати в купівлю землі, а не в модернізацію виробництва та підвищення зарплати працівників, тому що без власної землі для них не буде ніякого сенсу вкладати кошти в інфраструктуру. Цей процес, за браком коштів та під тиском крупнотоварної конкуренції з боку великих агрохолдингів, змусить більшість середніх і дрібних фермерів продати свій бізнес цим же компаніям [12].

Підтвердження перспективності кооперативної моделі господарювання знайшло місце у ініціативі соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село», що належить міністру аграрної політики та продовольства України Миколі Присяжнюку. За його словами, саме кооперативні формування дадуть можливість: включити вироблену фермерськими та селянськими господарствами продукцію в маркетинговий ланцюг, підвищити додану вартість продукції шляхом покращення первинної обробки та зберігання, підвищити безпечність та якість сільськогосподарської продукції.

Міністр аграрної політики та продовольства України також підкреслює, що створення системи кооперації дасть змогу дрібному виробнику отримати державну підтримку і пришвидшить доступ до кредитних ресурсів. Для цього, окрім вже дію-

чих механізмів державної підтримки (цінового регулювання, виробничих дотацій, субсидій на придбання ресурсів, податкових субсидій, кредитної підтримки, фінансування загальних послуг і програм сільського розвитку), зусилля будуть спрямовуватися на підтримку розвитку малого і середнього бізнесу [7].

Висновки. В процесі становлення ринку землі в Україні, в першу чергу, заслуговують на увагу фермерські господарства, як одна з найбільш пристосованих до ринку форм господарювання. Вони повинні розглядатися не як альтернатива великим товаровиробникам, а як об'єктивно необхідне їх доповнення, що дозволить більш повно розкрити потенційні можливості сільськогосподарського виробництва на сучасному етапі. Проте слід звернути увагу, що економічна вагомість чинника приватної власності, безперечно, досить істотна, але зменшується, із впровадженням у виробництво нових видів техніки і технологій, відповідної найманої праці, збільшенням розмірів господарства. І тільки в трудомістких видах сільськогосподарської продукції цей чинник і сьогодні посідає провідне місце. Тому, фермери можуть заповнити ринкову нішу трудомісткої продукції, виробництво якої в сучасних умовах вони забезпечують ефективніше[5].

В умовах високої конкуренції на ринку оренди с.-г. угідь, гостро постає питання конкурентоспроможності фермерських господарств, що спонукає до оптимізації їх розмірів до рівня, відповідного можливостям сучасних технологій. Тому, світовий досвід свідчить про необхідність обережного і поступового процесу концентрації сільськогосподарських угідь з метою збільшення землекористування середнього фермерського господарства. Для підвищення конкурентоспроможності селянських господарств у світі застосовується форма об'єднань на кооперативних або корпоративних засадах, при яких підвищення рівня концентрації виробництва поєднується із збереженням фермерської земельної власності і фермерської трудової участі. Приклад таких об'єднань може бути використаний при вдосконаленні земельних відносин України. Неконтрольована діяльність агрохолдингів може призвести до монополізації ринку оренди землі й ринку сільгосппродукції та втрати конкуренції на них. Тому, держава повинна запроваджувати заходи, спрямовані на створення рівних економічних умов для розвитку підприємств різних розмірів й організаційно-правових форм та становлення єдиних «правил гри».

Список використаної літератури:

1. Б.Й.Пасхавер Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія/ Б.Й.Пасхавер// Економіка АПК. – 2009. - №3. – С.47-53.
2. В.С.Шебанін Розвиток кооперації в АПК: проблеми та напрями їх подолання/ В.С.Шебанін,Т.В.Шевченко// Економіка АПК. – 2013. - №2. – С. 9-12
3. В. Макаренко Спасителі чи кон'юктурники// Агроперспектива. – 2012. - №1. - С.46-51
4. В.Я. Месель-Веселяк Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В.Я. Месель-Веселяк //Економіка АПК.–2008.– № 3.–С. 13–20.
5. В.Я. Месель-Веселяк Реформування аграрного сектора економіки України (здобутки, проблеми вирішення)//Вісник економіки України.- 2010.-№2.- С. 205-211
6. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Інформація щодо публічної презентації Ініціативи Міністра аграрної політики та продовольства Миколи Присяжнюка «Рідне село», що спрямована на стимулювання розвитку малих та середніх сільгоспвиробників kprda.gov.ua/wp.../Проект-Рідне-село.doc
8. К.Котова Консолідація землі: кількість не означає якість// Агромаркет.-2013.- №2 С.6
9. Л.Ю. Мельник Фермерські господарства: проблеми ефективного функціонування та розвитку/ Л.Ю. Мельник, О.Е. Ільченко// Держава та регіони.-2012 р.- № 2
10. О.О.Олійник Наслідки земельної реформи в контексті розвитку сільських територій/ О.О.Олійник, Л.М. Олійник //Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. - 2011 — № 163 ч. 2
11. П.Т.Саблук Аграрна реформа в Україні П.Т.Саблук,В.Я.Месель-Веселяк, М.М.Федоров//Економіка АПК . – 2009. - № 12. – С. 3-13
12. С.В. Рибалко Купівля-продаж землі як фактор розвитку аграрного виробництва/ С.В. Рибалко,Н.С.Танклевська//Економіка АПК – 2009. - №12. С.34-36.

В статье рассмотрены современные проблемы деятельности фермерских хозяйств Украины. Оценено современное состояние конкуренции и недостатки рынка аренды земель сельскохозяйственного назначения. Определены приоритетные направления развития фермерских хозяйств Украины в условиях становления рынка земли сельскохозяйственного назначения.

Ключевые слова: земельная реформа, рынок земли, фермерское хозяйство, агрохолдинг, обслуживающий кооператив, фермерская кооперация .

The paper considers contemporary issues of activity of farms in Ukraine. There are evaluated modern states of competition and lease market failures of agricultural land. There are determined priority directions of development of farms of Ukraine in terms of market of agricultural land.

Keywords: *land reform, Market of agricultural Land, farm, agroholding, service cooperative, farmers' cooperative.*

Дата надходження до редакції: 16.09.2013 р.
Рецензент: д.е.н., професор Коляденко С.В.

УДК 330.1:336.77.063

УТОЧНЕННЯ СУТІ КАТЕГОРІЇ «ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ» В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

С. В. Тимофіїв, аспірант, Львівський національний аграрний університет

Проаналізовано погляди вчених на економічну природу трансакційних витрат на різних етапах розвитку теорії трансакційних витрат. Виявлено спільні і відмінні риси у трактуванні трансакційних витрат як економічної категорії. Уточнено визначення трансакційних витрат в контексті поглиблення розуміння суті трансакційних витрат та підвищення достовірності їх ідентифікації.

Ключові слова: *інституціоналізм, трансакційні витрати, економічна категорія, економісти, трактування, ідентифікація.*

Постановка проблеми. У сучасній економічній науці все більше уваги приділяється трансакційним витратам як важливій складовій економічної системи. Якщо на час виходу знаменитої статті Р. Коуза «Природа фірми» (1937 р.) [1], яка поклала початок розвитку теорії трансакційних витрат, наукова спільнота ще не була повністю готовою сприймати нові, незвичні теоретичні положення, то на час присудження цьому вченому нобелівської премії (1991 р.) за піонерські роботи у галузі проблем трансакційних витрат і прав власності економісти вже глибоко усвідомлювали роль трансакційних витрат у функціонуванні економічної системи, а трансакційні витрати стали самостійним предметом наукових досліджень. Сьогодні наявні численні публікації зарубіжних і вітчизняних вчених, у яких всесторонньо досліджуються трансакційні витрати; видаються монографії та тематичні журнали, присвячені проблемам аналізу, оцінки, контролю і управлінню трансакційними витратами.

На сучасному етапі вчені розглядають трансакційні витрати як важливу складову механізму функціонування економічної системи, продовжують поглиблювати зміст категорії «трансакційні витрати» та розуміння цього явища економіки. Разом з тим спостерігаються певні розбіжності щодо трактування трансакційних витрат різними економістами, внаслідок чого виникає ситуація, за якої суть трансакційних витрат в цілому є зрозумілою, але межі цих витрат розмиті, і в процесі економічних досліджень спостерігаються певні труднощі у віднесенні або невіднесенні конкретного виду витрат до категорії трансакційних.

Тому, на нашу думку, існує необхідність розібратися в існуючих трактуваннях трансакційних витрат і сформулювати таке визначення, яке дало б змогу не тільки розуміти суть трансакційних витрат, але й чітко розрізняти, відносяться конкретні витрати до трансакційних, чи ні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Фундаментальний внесок у розвиток теорії трансакційних витрат зробили відомі економісти Р. Коуз [1], О. Вільямсон [2], Д. Норт [3], А. Алчіан, Х. Демсец [4], Дж. Уолліс [5], К. Ерроу [6] та ін. Їхні напрацювання сформували платформу, від якої пізніше стали відштовхуватися інші економісти при дослідженні трансакційних витрат.

На території України до кола провідних дослідників трансакційних витрат належать С.І. Архієреєв [7], який одним з перших серед українських економістів почав говорити про значення трансакційних витрат та зробив спробу дослідити трансакційний сектор вітчизняної економіки; О.А. Гриценко [8], В.М. Геєць [9], які розглядали трансакційні витрати в контексті розвитку трансформаційних процесів в українській економіці; І.П. Булеєв [10], який у своїх працях концентрував увагу на проблемах оцінки і управління трансакційними витратами; а також В.В. Дементьєв [11], І.Г. Костирко [12], Р.Ф. Пустовіт [13], Г.В. Козаченко, Г.А. Макухін [14] та ін.

Серед російських дослідників трансакційних витрат слід відмітити роботи Р.І. Капелюшнікова [15], А.С. Шастітка [16], А.М. Олейніка [17], С. Малахова [18] та ін.

Праці зазначених вчених є внеском у розвиток теорії трансакційних витрат, у них наводяться пропозиції щодо вирішення проблем, пов'язаних з ідентифікацією, оцінкою, управлінням трансакційними витратами тощо. Однак відмітимо певні розбіжності у трактуванні вченими суті трансакційних витрат, що має певний вплив на формування предмету досліджень, і, як наслідок, на запропоновані в рамках досліджень методи ідентифікації, оцінки, управління трансакційними витратами.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення суті економічної категорії «трансакційні витрати» в контексті поглиблення її розуміння і